

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005-2006

İstanbul'un Osmanlı Devri Kitabeleri

Uğur Derman

"Kitabe", eskiden "yazmak, kâtiplik etmek" manası ile kullanılan "kitâbet" kelimesinden türemiş ve Türkçeleşmiş bir kelimedir; belirli bir gaye için yazılan eserlere mahsustur. Yakın zamanlarda bunun yerine "yazıt" kelimesi konulmak isteniyorsa da, ben, Osmanlı kitabeleri için bunu yakışıksız buluyorum.

Her milletin kitabesi mevcuttur; nitekim İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun kitabeleri de vardır. Ancak benim esas aldıklarım, hat sanatımıza bağlı olarak değer taşıyan kitabelerdir. Kitabe, umumi manasıyla bir binanın üstünde yer alan yazılar için kullanılır. Bu yazı o bina ile ilgili izahat olabildiği gibi, dini yapılarda bir ayet veya dua da olabilmektedir; daima Arap asıllı Osmanlı harfleriyle yazılır. Süleymaniye Camii'nin Haliç Kapısı üzerindeki celi sülüs ayet buna bir örnek teşkil eder; Sultan II. Mahmud devrinden kalan bir karakolun üzerinde, o binayı tanıtan manzumenin yer aldığı kitabe Türkçe'dir ve ortasında da padişahın tuğrası vardır. Fatih Camii'nin haziresi, yani bahçesindeki mezarlık kapısı üzerinde bulunan Besmele de yine kitabe sayılır. Kitabeler mermer üzerine kabartma şeklinde hâkkolunma (oyma) yoluyla hazırlanırsa da, bazen çini üzerine nakşedilmişleriyle de karşılaşılır. Bu tarzdaki kitabeler daha ziyade saçağı olan ve kolay bozulmaması için doğrudan doğruya yağmurla, karla yüzyüze gelmeyen binalara mahsustur. 16. asırdan kalma, Ayasofya'daki Sultan III. Murad türbesinin kapısı üzerinde böyle bir örnek görülebilir. Kitabeler sadece taş üzerine hattın kabartma şeklinde hâkkolunmasıyla kalmaz; bunların üzerine varak altın kaplanır, zemin de koyu bir renge boyanır. Renk hususunda en çok ördekbaşı yeşili, siyah, laciverde kaçan mavi, vişne çürüğü ile karşılaşılır; doğrudan doğruya mermer haliyle bırakıldığı da olur. Zamanımızda, eskiden zemini renkli olan kitabeler, tamir sonu, nedense sadece kabartma yazılar varak altınla kaplanıp bırakılmaktadır, halbuki kitabenin iki açık renk ile gösterişi hiç olmaz; zemin koyu olmalıdır ki, hat meydana çıksın. Üstelik varak altın ve zemine sürülen boya, kitabe için bir noktada koruyucu vazife görmektedir.

İstanbul kitabeleri yüzyıllarca tahribata uğramadan süregeldiler, çünkü hava temizdi; kitabeleri, kirli havada bulunan kükürt dioksit, -eser miktarda- sülfürik asite dönüşerek tahrip eder. Mermer de zaten karıncalanmaya hazırdır. Bu şekilde son otuz-kırk yılda kitabelerin başına gelenler, daha evvelki dört yüz elli yıl içinde gelmemiştir! Altın ve boya ile kaplandığı halde, korunması iyi olmadığı için kazaya uğramış, bozulmuş olan kitabelerle de karşılaşılır; İstanbul Vilayeti'nin önündeki Nallı Mescit'in kapılarından biri üstünde bulunan, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin (1801-1876) yazdığı celi sülüs ayetli kitabe buna örnektir.

Kitabeler taş üzerine uygulanırken, hattat, verilen metni önce beyaz kâğıda is mürekkebi kullanarak -uzaktan okunmak vasfını taşıyan- celi sülüs veya celi ta'lik hattıyla yazır, tashihini yapar. Daha sonra harflerin kıyılarından dik olarak iğnelenir; buna üst kalıp adı verilir. Bunun altına iğnelenmeden önce birkaç tabaka kâğıt konur ve iğneleme işleminden sonra alttaki iğneli kâğıtlardan biri, hazırlanmış mermerin üzerine yayılır. Söğüt kömürünün ince tozuyla dolu çıkın, burada dolaştırıldığı zaman deliklerden geçer ve hat, mermerin üzerine noktalar halinde nakledilmiş olur. Bizzat hattat veya işin ehli bir kimse, kalemle noktaların üstünden çizerek yazıyı taşa tespit eder; ardından da taşçı, çelik kalemini eline alarak yazı kısımlarını kabartma, bunun haricindeki zemini de çöktürme yoluyla, kitabeyi yavaş yavaş meydana çıkartmaya başlar. Yazının sağlıklı bir biçimde görülebilmesi için harflerin etrafının taşçı tarafından dikine olarak indirilmesi gerekir ki, buna, taşçı istilahında "pahını almak" denilir. Eğer harflerin etrafı taşa dikine traşlanmazsa, o zaman, yazı karşıdan bakıldığında şişmiş olarak gözükecek ve sanat kıymeti düşecektir. Pahı alınarak çalışıldığında ise, yazıda bir kalınlaşma olmayacağı için adeta kâğıttaki letafetiyle, taşın üzerine de aktarılmış olacaktır. Yazının büyüklüğü de rol oynamakla beraber, kitabelerde iki, üç ve hatta dört milimetrelilik bir derinlik, çelik kalemle taş ustası tarafından sağlanır. Tabii, bu ustalar içinde, eski devirde de kendilerini daha ziyade yazı kitabelerine vermiş olanları vardı. Hattâ meşhur hattatların içinde kendilerine bir kitabe siparişi edildiği vakit "Unkapanı'nda, taşçı Süslü Ali'ye götürürsen yazarım" diye şart koşan mesela Sâmî Efendi (1838-1912) gibi üstadlar da vardır, çünkü hattat için yazısının bozulmaması esastır; zira sanatın endişesi, alacağı dünyalıktan daha önde gelmektedir. Son devirde kitabe hâkkesiyle tanınan taş ustası Yusuf Küçükçavuş'u (1925-1996) burada rahmetle anmadan geçemeyeceğim.

Kalıp yazmakta is mürekkebinden başka en çok kullanılan bir diğer madde de, tabiatta bulunan arsenik trisülfür, yani "zırnık" denilen maddedir. Bu madde sarı veya -altınbaş denilen- turuncu renklerde olur. Bilhassa 19. asırdan itibaren hattatlar, beğenilmeyen yerlerin tashihini, siyah renkli kâğıd üzerinde is mürekkebi kullanarak rahatlıkla gerçekleştirebildikleri için bu yolu tercih etmişlerdir. Beyaz kâğıda is mürekkebiyle yazıldığında, tashih için kazınan kısımlar gri renkte gözükebilir, halbuki siyah kâğıda zırnıkla yazıldığında is mürekkebiyle yapılan tashihler belli olmaz. Kalıplarda iğneleme işleminin intizamı önemlidir; deliklerin kimi içerden, kimi dışardan, kimi büyük, kimi küçük olursa, yazı taşın üzerine kâğıttaki güzelliğiyle geçmez. Erenköy'deki Galip Paşa Camii'nin kapısı üzerinde Hattat Sami Efendi'nin (1838-1912) yazdığı bir celi ta'lik kitabe vardır. Türkçe kitabelerin çoğu manzum olmakla beraber, 19. asrın sonu, 20. asrın başlarında bazen nesir şeklinde yazıldığına da rastlanır. İşte, Galip Paşa Camii kitabesi buna örnektir. İstanbul'un en eski kitabelerinden biri de Fatih Camii'nde yer alır. Bu caminin inşası 1470 yılında bitmiş, cümle kapısındaki kitabe Ali Süfî isimli Osmanlı hattatı tarafından yazılmıştır. Kitabenin kabartma hattı varak altınla kaplanmış, zemin de koyu renge boyanmıştır. Fatih Camii, 1766 zelzelesinde aşağı yukarı tamamen yıkıldığında, avlu kısmı ve buna bakan cümle kapısı sağlam kaldığından, kitabe zamanımıza kadar gelebilmiştir. İstanbul'un en eski kitabelerinden biri başkası da, yine Ali Süfî tarafından yazılmış olan, Bâb-ı Hümâyûn'un kitabesidir. Burada bilhassa karşılıklı gelen üst kısım -ki hat istilahında müsenna yazı veya aynalı yazı denilir- elbet bir tarafla okunur, karşı tarafısa tamamen orayı tezyin etmek içindir, okunması düşünülemez. Görüldüğü üzere, yazı, tersi ile tam ortada kesilir. Bu kitabe 1400'li yıllar için, celi sülüs yazının henüz erişemeyeceği bir letâfettedir; çünkü celi sülüs de, celi ta'lik de yavaş yavaş tekâmül ederek yolun sonuna 19. yüzyılda varabilmiştir. Mesela, buranın bir tamiri sırasında 19. yüzyıla ait Sultan II. Mahmud tuğrası da alta konulmuştur, halbuki üstteki yazılar 883/1478 tarihini taşır. Bu kitabe eskiden fark edilmez halde iken, birkaç yıl evvel altınlandı, zemini boyandı ve pırlanta gibi ortaya çıktı. 896/1490 yılında yaptırılan Sultanahmet'teki Firuz Ağa Camii'nin kitabesi, Şeyh Hamdullah'a (1429-1520) aittir. Kendisi için hat sanatına Türk şahsiyetini kazandıran dahi bir sanatkardır, fakat celi yazıda fazla başarısı yoktur. Bu kitabe, istisnai olarak ahşaptan kesilmiş ve mermer üstüne vidalarla tutturulmuştur. Kitabelerin bir büyük vasfı da hiçbir surette menkul, yani taşınabilir olmamalarıdır. Hepsinin yeri sabittir, çünkü taş üzerine işlenir ve o taş da bulunduğu binanın ayrılmaz bir parçası olur.

Kitabeler bazen sadece kapının üstünü değil, iki taraftaki girişi de doldururlar. Ahmed Karahisarî'nin (1470? -1556) talebesi Hasan Çelebi (ö.1592'den sonra) tarafından yazılmış olan Süleymaniye Camii'nin kitabesi buna bir misaldir. Mimar Sinan'ın Büyükçekmece köprüsünün kitabesi ise Karahisarî'nin talebesi Derviş Mehmed'indir (ö.1592). Bu yapı Mimar Sinan'ın imzalı eserlerinden belki tek örnektir; iki tarafta mimarın ismi yer alır, alta da celi sülüs Türkçe kitabe vardır. Mimar Sinan, Süleymaniye'nin arkasına sanki imzasını atmış gibi, kendisi için kuş kafesi kadar küçükük bir türbe yapmıştır ve kitabesinde de, Sinan'ın takrirlerini kitaplaştıran Sâî Çelebi'nin düşürdüğü bir tarih vardır; fakat hattatı belli değildir.

Sultan III. Ahmed, hat sanatı ile ciddi seviyede meşgul olmuş padişahlardandır Osmanlı padişahları içinde pek çoğu hat sanatına gönül vermiş de, "hattat padişah" olarak anılabilecek altı yedi isim söz konusudur. Sultan III. Ahmed, Bab-ı Hümayun'un karşısına yaptırdığı çeşmenin celi sülüs kitabesini kendisi yazmıştır, hatta tarihini de kendi düşürmüştür (Kısaca şunu belirtmek faydalı olur; Arap asıllı harflerin her birinin bir sayı değeri vardır; Elif'den başlayıp, önce birli, sonra onlu, sonra yüzölü olarak bine kadar yükselir ve devrin şairleri, bir bina ile ilgili manzume yazdıklarında, son mısra da binanın yapıldığı yılı gösteren bir mısra söylerler; buna "tarih düşürmek", hesabına da "ebced" denir). Sultan III. Ahmed, çeşme kitabesi için "Besmele'yle iç suyu, Han Ahmed'e eyle duâ" mısraını söyler, fakat tarihi tutturamayınca, devrin şairlerinden Seyyid Vehbî "Başına 'aç' koyarsak, hem vezin toparlanmış, hem de bununla 3 ilave etmiş oluruz, padişahım" diyerek ebced hesabıyla tarihin tamamlanmasını şu ifadeyle sağlamıştır: "Târihi Sultan Ahmed'in câri zebân-ı lûleden / Aç Besmele'yle iç suyu, Han Ahmed'e eyle duâ". Onun, Üsküdar'da yaptırdığı meydan çeşmesinin kitabesi de yine kendisindir. Her iki Sultan Ahmed çeşmesinin diğer üç tarafında da, celi ta'likle yazılmış, devrin meşhur şairlerinin düşürdüğü tarihler mevcuttur.

Lale Devri olan adlandırığımız 1720'li yıllar, İstanbul'un imarı cihetinden çok ileri mesafelerin alındığı bir devirdir. Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı Kırkçeşme'lerle İstanbul'un çok yerine su getirilir. Mesela, Ortaköy Meydanı'ndaki Damat İbrahim Paşa Çeşmesi'nin de celi ta'lik bir kitabesi vardır. Abidelerin üstündeki kitabeler yalnız yazı ile kalmaz, onun etrafına yine kabartma hâlinde devrine göre tezyini şekiller yapılır. Mebde' olarak Lale Devri'ni alırsak, ondan sonraki yıllarda Batı tesirine girmiş tezyini motiflerle, çiçeklerle karşılaşırız. Bugünlerde tamiri süren Tophane meydanındaki Tophane Çeşmesi'nin üstte kitabesi, altta da tezyinatı vardır. Yakın vakitte, Azapkapı'daki Saliha Sultan Çeşmesi de tamir edilmiştir, ancak ya bilinmediği için, yahut da şimdiki restoratörlerin zevkine daha uygun geldiğinden, zemin boyasız bırakılıp, kabartma harflerin üstüne altın yapıştırılmıştır ve yazılar gözükmemektedir! Oysa zeminin daima boyanması gerekir. 18. yüzyılın mühim hattatı –doğuştan sağ tarafı tutmayan–Yesârî Es'ad Efendi (ö.1798), ta'lik hatında Osmanlı/Türk tavrını ilk defa ortaya koyan zattır. Onun en güzel kitabelerinden biri Üsküdar'da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde görülmektedir. Bu kitabenin hava kirliliği yüzünden devamlı karıncalanmasına karşın, muhafazası için hiçbir şey yapılmamaktadır.

Kitabeler, geçmiş yüzyıllarda sadece kitabe olarak yazılır ve üzerinde tuğra bulunmazdı. Daha sonra bir tuğra geleneği başlar ve bina hangi padişahın devrinde yapıldıysa, o padişahın tuğrası kitabenin üstüne konulur. İstanbul'da mevcut en eski tuğralı kitabe, Sultan III. Ahmed'in yaptırdığı Topuzlu Bend'in üzerindedir; üstte padişahın tuğrası, altta da kitabe yer alır. Tophane semtine adını veren Tophane'nin kitabesi, Yahya Fahreddin (ö.1756) tarafından celi sülüsle yazılmıştır, üstte de Sultan I. Mahmud'un tuğrası mevcuttur. Şehir sınırları içerisinde bundan daha eski tuğralı kitabe mevcut değildir. Ortaköy'de vaktiyle yalısı olan meşhur tıp âlimi Şanizâde A tâullah Efendi'nin babasının yaptırdığı çeşmenin İsmail Zühdî (ö.1806) tarafından yazılmış celi sülüs kitabesi de himmet bekler durumdadır. Yesârî Es'ad Efendi'nin celi ta'likle yazdığı Beylerbeyi Camii kitabesi on beş sene kadar evvel Vakıflar İdaresi'nin yaptığı tamir dolayısıyla kendini muhafaza edebilmektedir. Emirgân Camii ve Çeşmesi kitabeleri de yine Yesârî Es'ad Efendi tarafından yazılmıştır. Yahya Kemal, bir şiirinde buna temas eder: "Hem başka, hem hayli yakın karşı ma'bede / Mermerle kaplı çeşmede, mevzün kitâbede / Baktım Yesârî hatlarının bir nefisine / Daldım coşup giden denizin mûsikisine." Aynalıkavak Kasrı, o devrin büyük şairi Şeyh Galib'in düşürdüğü bir tarihle ve Yesârî hattıyla, üstte de tuğrası olan bir kitabedir. Topkapı Sarayı'nın girişi olan Babüselâm'ın iki yanında Sultan III. Mustafa devrine ait kitabeler ve tuğraları yer alır, Sultan II. Mahmud burayı tamir ettirdiği zaman kapı üstüne de kendi tuğrasını koydurur, çünkü teâmül böyledir. Sarayın içindeki Kubbealtı kitabelerinin birisi Yesârî'nin, diğeri de oğlu Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nindir (ö.1849). Yesârî'nin oğlu, celi ta'lik hususunda babasını da geçmiştir; 19. yüzyıl İstanbul'unda pek çok kitabesi vardır. Vefatında terekesinden altmışbeşbin satır celi kalıp çıktığı söylenir ve yalnız İstanbul'da değil, imparatorluğun pek çok yerinde eserlerine rastlanır. O zamanlar Osmanlı toprağı olan Rumeli'ye, Mısır'a, Suudi Arabistan'a gittiğinizde Yesârîzâde'nin oralarda da kitâbelerini görmemiz mümkün olabilir. Fakat şimdi birkaç tanesi kalabilmiştir. İstanbul'da pek çok kitabe tahrip edildiği halde, Yesârîzâde'nin hâlâ 100 kadar kitabesi bulunmaktadır. Bâb-ı Âli, Bayezid yangın kulesi gibi resmî binaların kitabeleri de onundur. Yesârîzâde'nin büyük ustalığı, sadece düz satırlarında değil, "deve boynu" tabir edilen eğimli satırları yazmasında da görülür. Cevri Kalfa'yı bilirsiniz; asiler Şehzade Mahmud'u öldürecekken, onların gözlerine kül atar ve kendisi bu şekilde kurtulur. Onun adına yaptırılmış olan Sultanahmet'teki Cevri Kalfa Mektebi'nin üstündeki kitabe de Yesârîzâde'ye aittir, fakat gördüğünüzde "Acaba baştan üç satırı yazmayı unutmuş mu?" demek zorunda kalırsınız. Osmanlı'nın torunu olan Cumhuriyet idaresi, 1927 yılında çıkardığı bir kanunla kitabelerin yok edilmesi için elinden geleni yapmıştır. Cumhuriyet hükümetleri mазisine karşı çok hatalıdır. Bu kanun çıkarıldıktan sonra Cevri Kalfa Mektebi'nin müdürü "Artık bunlar bize lazım değil" diyerek kitabeyi kazıtmaya başlar. Oradan geçen iki hayır sahibi –biri Hocam Necmeddin Okyay (1883-1976), diğeri Muallim Cevdet Bey– hemen Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey'e haber verirler, kendisi telaşla ortaya geldiğinde baştan üç satırı kazanmış vaziyette bulur ve bu kitabe katlini durdurur. Tabii, kitabelerin üstündeki tuğraların çoğu kazanmıştır; bugün çok az tuğralı kitabe rastlıyorsunuz. Bu tahribat sadece Türkçe kitabelere yapılmıştır, şükür ki ayetlere dokunulmamıştır.

19. asrın devir açmış üstadı Mustafa Râkım (1758-1826), celi sülüsü eskisiyle hiç münasebeti olmayacak tarzda ileriye götüren deha mertebesinde bir sanatkârdır. Bu üstadın Fatih Camii hazinesinde kapı üzerine yazdığı celi sülüs yazılarının bir kısmı altınlanmış, yine bunlardan mektebin kapısı üzerindeki "İkra" (Oku) diye başlayan ayetin yer aldığı bölüm de zemini boyanmadan altınlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın kitabesi de aynı şekildedir; fakat orada tuğranın zemininin boyanmasına nedense lüzum görülmüştür. Son on yılda şükür ki bu gibi eserlerin altınlanıp boyanmasına itina edilmektedir. Sultan Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın türbesinin giriş kapısında, yine Mimar Sinan Üniversitesi'nin önündeki Zevkî Kadın mektep ve çeşmesinde Mustafa Râkım'ın kitabelerini buluruz. Harbiye Nezareti'nin üzerindeki 19. asrın kalma, Şefik Bey'in (1819-1880) kitabesinde "Dâire-i Umûr-i Askeriyye" yazısı ve iki tarafında da fetih ve zafer ayetleri yer alır. Bu kitabe de, kanun çıktıktan sonra kapatılmıştır, o devirdeki

Dârü'l-fünûn emini (rektörü) Baltacıoğlu İsmail Hakkı Bey, hat sanatına ilgisi olan bir zattır. Kanunun "Kapatılması, kapatılmıyorsa kaldırılması..." ibaresi doğrultusunda, bunun üzerine mermer plaka koydurmuştur. Çocukluğumda buranın kapalı durumunu hatırlarım. Daha sonra Hocamız Süheyl Ünver, İstanbul Üniversitesi rektörü olan Siddık Sami Onar'a, 1949 yılında: "Artık bunların üstünden çok zaman geçti, niye hâlâ kapalı tutuyorsunuz, açın bunu" demiş ve o da kabul edip mermeri kaldırtınca yazılar ortaya çıkmış. Lâkin T.C. ambleminin bulunduğu bezi bölümün altındaki Sultan Aziz tuğrası hâlâ kapalı duruyor.

Sultan Hamid Türkiye'nin 25 yerine aynı yıllarda saat kulesi yaptırmıştır. Bunlardan Yıldız'dakinin kitabesi Hacı Nazif Bey'in (1846-1913) celi ta'lik hattı ile II. Wilhelm İstanbul'a geldiği vakit, Sultan Hamid'in kendisine gösterdiği yakınlığa mukabil bir cemile olarak Sultanahmet meydanına Alman Çeşmesi'ni inşa ettirir; yazılar ve tezyinat burada hazırlandıktan sonra mozaik usulüyle Almanya'da yaptırılarak İstanbul'a getirilmiş ve yerine takılmıştır. Bu tarz mozaik çalışmasının İstanbul'da bir ikinci örneği yoktur. Eyüp'teki Sultan Reşad'ın türbesinin içinde çini üzerine çok güzel bir yazı kuşağı görülebilir, dışındaki kitabe de halen durmaktadır. Çeşmelerin üzerine çokça yazılan "Biz, her şeyi sudan yarattık" mealindeki ayet, Bayezit-Çadircılar'da Macit Ayrıl'ın (1891-1961) kitabesi olarak görülüyor. Celi sülüs kitabelerinin içinde en mühimi Yeni Cami çeşme ve sebilinin 20. yüzyıl başında yenilenmiş olan nümunesidir. Eski kitabenin yangın geçirmesi üzerine aynı manzume devrinin en büyük celi sülüs üstadı Sami Efendi'ye yeniden yazdırılmış, o da bugün şükür ki hâlâ görebildiğimiz yazıyı yazmıştır. Bu kitabenin hattı, kendisinden sonra gelen hattatlara celi sülüsle örnek teşkil etmiştir. Yıldız Sarayı'nın içindeki Hamidiye Çeşmesi'nde de Sami Efendi'nin kitabesi yer alır. Osmanlı Bankası açıldığı zaman da, girişine "Çalışıp kazanan Allah'ın sevdiğidir" mealinde Hz. Peygamber'in bir sözü kitabe olarak –fakat çukurlaştırma yoluyla– yazdırılmıştır, görülebilir. Aynı söz (El kâsibü habîbullah)

Kapalıçarşı'nın Beyazıt kapısı üzerine yazdırılmıştır. Nuruosmaniye kapısında da 1894'teki zelzeleden sonra caminin tamirinin yapıldığına dair, nesir olarak Sami Efendi'nin celi ta'lik kitabesi yer alır. Su ile ilgili kitabelerden biri de, Taksim'deki çeşme üstüne Sami Efendi'nin öğrencisi Ömer Vasfi Efendi'nin (1880-1928) yazdığıdır. Topkapı Sarayı'nda bugün kütüphane olarak kullanılan Akağalar Mescidi'nin kitabesi, son devirde Hacı Kamil Akdik (1861-1941) tarafından yazılmıştır. Fakat burada şöyle bir tuhafılık görülüyor: Sülüs celifinin zemini celi ta'likin aksine hem okumaya yardımcı olan, hem de tezyin eden birtakım işaretlerle doldurulur. Bu kitabenin zeminini kalabalık bulan Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey işaretlerin bazılarını yok ettirmiştir. Bu durum taşçının da işine gelmiş, neredeyse hepsini kaldırmıştır! Böylece hareketsiz bir celi sülüs örneği olarak benzeri bulunmayan bu kitabe hâlâ yerinde durmaktadır! Türkçe ve Fransızca karışık bir kitabe örneğimiz de, Piyer Loti'nin Çemberlitaş'ta oturduğu binaya 1920 yılında üstü Türkçe, altı Fransızca olarak rahmetli Necmeddin Okyay tarafından hem ta'lik hatlı, hem de latin harfleriyle yazılanıdır, bu hususta tek örnektir. 20. yüzyılın -hele Cumhuriyet devrinin- kitabeler cihetinden hiç şansı olmamıştır, çünkü latin harfleriyle kitabe yazmak abestir. Bir örnek, Resim Heykel Müzesi'nin üstünde latin harfleriyle yine eski hattatlardan Tuğrağes Hakkı Bey (1873-1946) tarafından yazılmış olan cümledir.

Binalar üstündeki kitabelerden başka, İstanbul'da kitabelerin en çok kullanıldığı yerler nişan taşlarıdır. Eskiden nişan taşları, Okmeydanı'ndaki ok atışlarında 800 gez'in (bir gez 66 santimdir) üstünde rekor tesis edenler için dikilir. Osmanlı okçuluğu, bugünkü tatbikatta olduğu gibi hedef okçuluğu değil, mesafe okçuluğudur; ok ne kadar uzağa atılırsa o kadar makbuldür. Okmeydanı'nda, okların atıldığı ve düştüğü yere "baş taşı" ve "ayak taşı" olarak manzum kitabeler yazılmış, taşta hakk olunmuş ve yerine konulmuştur. Ancak, 1950'den sonra Okmeydanı "yokmeydanı" hâline getirilince, bunların hemen hemen hepsi kırılıp gecekondulara temellerine atılmıştır! Şehir içinde bulunan nişan taşları, oktan vazgeçilip de tüfek atışları başladıktan sonra padişahlar tarafından kırılan rekorlarla ilgili olarak dikilmekteydi. Mesela, Topağacı'na giderken bir apartmanın altına sıkışmış olarak duran bir ayak taşı; yolunuz Teşvikiye Camii'nin avlusuna düşerse, orada da iki nişantaşına rastlarsınız. Sultan III. Selim İhlamur semtinden tüfek atar ve yumurta vurur, hadise bu şekilde tarih düşürülerek tespit edilmiş olur. Sayılı da olsa, şehrimizde hâlâ bu tüfek atışı taşları mevcuttur.

Hattat Abdullah Kırımı, kendi mezar taşını yazar, altına da iki "9" koyar. "Bu eksik oldu" dediklerinde, "Bir 9'u da başkası koyar" cevabını verir. Hicri 999 yılında (1591) vefat edince, hakikaten üçüncü 9'u da talebesi tamamlar. Yesârî ve oğlu Yesârîzâde'nin kabirleri Fatih Camii'nin arka tarafındaki bir medrese önündeyken, 1917'deki büyük Fatih yangınında orası yanarak harabe haline döner; yolun genişletilmesi lazım geldiğinde, burayı kaldırılır. 1925 yılında kabir taşları -sanki baba oğul orada medfunmuş gibi- Fatih Camii haziresine getirilir. Her iki hattatın mezarları ise yolun altında kalır. Babasının taşını oğlu, oğlunun taşını da talebesi Ali Haydar Bey (ö.1870) yazmıştır. Yine Mustafa Râkım Efendi, ağabeyi İsmail Zühdi için Edirnekapı'da hâlâ duran kabir kitabesinin baş taşını celi sülüsle, ayak taşını da celi ta'likle yazmıştır. Râkım'ın talebesi Recai Efendi'nin (1804-1874) de -ki Recaizâde Ekrem Bey'in babasıdır- hanımı için yazdığı kabir kitabesi Cerrahpaşa Camii haziresinde durmaktadır.

Eski kabir kitabeleri 1960'tan itibaren kasıtlı bir şekilde yok edildi ve yerlerine yeni definler yapıldı. Sadece cami hazirelerinde bulunanlar kendilerini bu tecavüzdən kurtarabildiler. Karacaahmet'te veya başka bir kabristanda şimdilerde rastladıklarımız sıradan, güdük örneklerdir, güzelleri bitti, gitti! Kasımpaşa'ya inişte yer alan Piyalepaşa Camii'nin haziresinde Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin celi sülüsle yazdığı bir hanım kabir kitabesinin, ne yazık ki bugün baş kısmı tahrip edilmiştir. Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin Tophane yolundaki Kadîrhâne'de bulunan kabir kitabesi de talebesi Muhsinzâde Abdullah Bey (1832-1899) tarafından celi sülüsle yazılmıştır. Muhsinzâde vefat ettiğinde Eyüp Sultan'a defnedilir. Onun kabir kitabesinin, pağı alınarak ne kadar dikkatli yapıldığı, yakın plandan da görülebilir; eğer dik alınmasaydı, yazı şişmiş olurdu. Yesârîzâde'nin kabir taşını yazmış olan Ali Haydar Bey de vefat ettiğinde Yahya Efendi Dergâhı'na defnedilir, kitabesini öğrencilerinden olan Sami Efendi celi ta'lik ile yazmıştır ve şükür ki hâlâ ayakta. Sami Efendi'nin kızı vefat ettiği zaman Fatih Cami Haziresi'ne gömülmüş ve onun celi sülüs şaheseri olan kabir kitabesini de Sami Efendi'nin talebesi ve arkadaşı Hacı Nazif Bey yazmıştır. Yine 20. yüzyıla ait olan örneklerden biri, vefat edeli 60 yıl olan Tuğrağes Hakkı Bey'in, arkadaşı Necmettin Okyay tarafından celi ta'lik ile yazılmış kabir kitabesidir. Fatih Camii haziresinde Türbedar Amiş Efendi Hazretleri'nin kitabesi Ömer Vasfi hattıyadır.

Celi ta'lik ve celi sülüs kitabeler her zaman vardır, ancak Osmanlı'nın fukaralık devrinde daha basit yazılarla da kitabeler yazılmaya başlanmış, mesela, aslında el yazısı mahiyetinde olan ve sanat yazısı saymadığımız rık'a ile kitabe de yazılmıştır; hatta bir iki yerde, daha iktisadi yoldan hazırlanması için kabartma olarak değil de, yazı kısmı kazınıp çukurlaştırılarak, zemini yukarıda tutulan ve bizim kitabe geleneğimizde hiç makbul sayılmayan örneklere de raslanır.

İstanbul'da hazırlanmış, ama İstanbul'un çok uzaklarında bulunan bir kitabe örneği ile bahsimizi kapatıyorum. 19. asrın ortalarında Amerika ile münasebetimiz başladığı zaman Washington namına Washington şehrinde bir abide yapılacak olur ve İstanbul'dan da bir hatıra isteni. Her ülke bir hediye yollar. Sultan Abdülmecid de, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'ye celi ta'likle bir beyit yazdırır, üzerine pâdişahın tuğrası da konulur. Taşa hâkk olunan bu kitabe gemiyle Amerika'ya gönderilir. 85 katı bulunan abidenin, yukardan itibaren 17. katında, "Devâm-ı hulleti teyîd için, Abdülmecid Hân'ın / Yazıldı nâm-ı pâki seng-i bâlâya Vaşington'da, h.1269" kitabesi görülür. Bu eser orada bir Osmanlı-Türk hatırası olarak hâlâ bizi temsil eder ve İstanbul'da bulunmadığı için de, kazanarak tecavüze uğramaktan korunmaktadır!

Bir milletin sahibi olduğu topraklarda hak iddia edebilmesi, kendisi için taş üzerindeki tapu senedi sayılabilecek olan kitabelerine bağlıdır. Oysa, bugünün nesilleri tapu senedlerini kırıp dökmeyle iftihar ediyor, ne hazin bir manzara!